

Sfântul Macarie Egipteanul și mistica inimii

Sfântul Macarie Egipteanul a fost învățătorul lui Evagrie în pustiul ascetic. Numele lui Macarie este legat de o operă importantă: „Omiliile spirituale”, care nu aparține de fapt lui Macarie, ci unui autor necunoscut din secolul al V-lea, Pseudo-Macarie, ceea ce nu schimbă cu nimic marea valoare a scrierilor mistice cunoscute sub acest nume. Vom studia opera acestui mare anonim căruia îi vom păstra numele convențional de Macarie. Să notăm mai întâi ceea ce îl opune categoric lui Evagrie: antropologia sa. Evagrie, în esență partizan al filosofiei lui Platon, concepea omul ca pe o inteligență închisă în materie: trupul nu putea avea loc în spiritualitate, cum de altfel nu avea loc nici Cuvântul Întrupat...Cât privește pe Macarie, el face ca învățătura referitoare la rugăciunea continuă să intre în cadrul unei antropologii moniste, inspirate direct din Biblie, cu un anume ecou la stoici: omul este o ființă întreagă, și intră ca atare în contact direct cu Dumnezeu¹. Unii scriitori au văzut în Macarie un apărător al sectei mesaline²și, în favoarea tezei lor, au avansat unele argumente, având la bază câteva fragmente din opera lui Macarie, care au o consonanță dualistă și de asemenea unele fragmente referitoare la antropologia „materialistă” a autorului Omiliilor. Mesalianismul și neoplatonismul formează cele două ispite extreme și opuse ale tradiției spirituale a Răsăritului creștin. În mod sigur, Macarie însă nu a cedat mesalianismului atât cât acedat Evagrie neoplatonismului³.

Mistica lui Macarie este fondată în întregime pe Întruparea Cuvântului. Pentru el, viața monahică nu constituie restabilirea „activității firești a inteligenței”, ci o realizare mai deplină în noi a harului botezului; rugăciunea continuă a monahului nu are ca scop eliberarea spiritului din închisorile trupului, ea îi dă posibilitatea omului să acceadă chiar de aici de pe pământ la o realitate eshatologică, Împărăția lui Dumnezeu, care înglobează spiritul și trupul său în dumnezeiasca comuniune. Omul în întregime, trup și suflet, a fost creat după chipul lui Dumnezeu, și în întregime este chemat la slava divină. Intellectualismul platonice al lui Evagrie scoate omul din istoria văzută pentru a-l face să intre într-un dincolo, oarecum spațial, absolut străin de materie; mistica lui Macarie, dimpotrivă, face să pătrundă Împărăția lui Dumnezeu în lumea văzută, pentru a o elibera pe aceasta din urmă din mrejele satanei și pentru a face să stălucească aici prin anticipație, lumina vremurilor ce vor veni: Hristos-ul istoric care a venit, care va veni și care este prezent în mod simțitor în Biserică, este deci pentru Macarie centrul unic al vieții spirituale a monahului: „Dumnezeu Cel de nespus și de nepătruns s-a coborât, în bunătatea Sa; în îndurarea Sa și în dragostea Sa față de oameni, El se transformă și se întrupează El se amestecă cu ființele sfinte, cucernice și credincioase și devine „un Duh” împreună cu ele, după, spusele lui Pavel (1 Cor.6, 7) suflet în suflet și ipostas în ipostas, ca să spunem așa, astfel încât ființa vie să poată trăi veșnic tânără, să resimtă viața nemuritoare și să participe la slava ce nu poate fi stricată”. (Omilia IV, 10, PG, vol. XXXIV, col. 480 BC).

Prin acest hristocentrism al său, Macarie depășește categoric dualismul mesalienilor, pentru care Dumnezeu și satana coexistă în om ca două forțe egale. Pentru mesalieni acești *pelagieni*⁴ ai Răsăritului, unicul mijloc de luptă împotriva diavolului este rugăciunea, adică un

¹ John Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, traducere Angela Pagu, Editura Enciclopedică, București, 1995, p.21;

² Doctrina sectei mesaliene nu a fost cunoscută până la sfârșitul secolului trecut. Unii scriitori bisericești au considerat ca fiind reprezentative pentru mesalianism scrierile atribuite lui Macarie Egipteanul. Diadoh de Foticeea respinge doctrina mesaliană referitoare la existență în paralel a duhului binelui și răului, care sunt în permanentă luptă. Dar specialiștii spun răspicat că este imposibil să se confunde doctrina atât de înălțătoare și de curată care apare în „Omiliile duhovnicești” ale Sf. Macarie, cu aberații mistice ale mesalienilor. Discuțiile au fost și au rămas contradictorii.

³ John Meyendorff, *op. cit.*, p. 22;

⁴ Doctrină a monahului Pelagie, care minimaliza rolul harului și exalta eficacitatea și importanța decisivă a efortului personal în practicarea virtuților. Pelagianismul a fost condamnat de Sinodul de la Efes (431).

efort specific uman, care atrage după el iertarea, dar, la origine independent de intervenția dumnezeiască. Pentru Macarie, eliberarea omului vine prin Botez. Rugăciunea și, în general, întreaga viață spirituală, nu fac decât să rodească sămânța în timpul „băii regeneratoare”⁵. Pentru Macarie viața creștină, și mai ales rugăciunea continuă a monahilor au scopul de a face cunoscut fermentul harului pe care creștinii îl posedă încă de pe acum în ei înșiși și care pregătește în ei venirea Împărăției lui Dumnezeu. Locul care adăpostește acest har este, în mod deosebit, *inima*. Această concepție asupra „inimii” – centru al organismului și sălașul facultății de a înțelege, va avea o situație deosebită în mistica Răsăritului creștin. Macarie raționează într-o lume total diferită de cea a lui Evagrie: spiritualitatea pustiei, rugăciunea continuă se regăsesc la el în cadrul unei concepții despre om în care întreaga ființă, regenerată prin Sfintele Taine, accede la har. Unele dintre expresiile sale ar merita să fie discutate, precizate; dar principala lui inspirație, distinctă net de materialismul grosier ce este reproșat mesalienilor – „viziunea esenței divine cu ochii trupești” – are imensul merit de a fi contrabalansat, în tradiția monahică, predominanța exclusivă a intelectualismului evagrian⁶.

Sfântul Macarie Egipteanul, vorbind despre sufletul care intră în unire cu Dumnezeu, stăruie asupra deosebirii absolute dintre cele două firi chiar în această unire: „El este Dumnezeu, el (sufletul) nu este Dumnezeu; El este Domn, el (sufletul) este slujitor; El este creator, el (sufletul) este creatură... și nu este nimic comun între firile lor”. Însă, pe de altă parte, același autor vorbește despre: „prefacerea sufletului în fire dumnezeiască”. Așadar, Dumnezeu ar fi cu totul de neatins și totodată s-ar împărtăși în chip real ființelor create fără să putem desființa sau reduce în vreo măsură vreunul din termenii acestei antinomii. Într-adevăr, dacă mistica creștină nu se poate împăca cu un Dumnezeu transcendent, apoi cu atât mai puțin s-ar putea ea împăca cu un Dumnezeu imanent și accesibil fapturilor... Unirea reală cu Dumnezeu și, în general, trăirea mistică pun, deci, teologia creștină în fața unei probleme antinomice, anume a accesibilității la natura care este inaccesibilă... În ce privință putem noi să intrăm în comuniune cu Sfânta Treime? Dacă la un moment dat am putea să ne aflăm uniți chiar cu ființa lui Dumnezeu, să participăm la ea, fie și într-o foarte mică măsură, atunci, în acel moment nu am mai fi ceea ce suntem, am fi Dumnezeu prin fire. Atunci Dumnezeu nu ar mai fi Treime, ci un Dumnezeu cu mii și mii de ipostasuri, căci El ar avea tot atâtea ipostasuri câte ar fi persoanele care s-ar împărtăși din firea Sa. Deci, Dumnezeu ne rămâne inaccesibil în ceea ce privește ființa Lui. Putem oare spune că intrăm în unire cu una dintre cele trei persoane dumnezeiești? Asta ar însemna unire ipostatică, proprie numai Fiului lui Dumnezeu Care Se face om fără să înceteze să fie a doua persoană a Treimii. Îmbrăcându-ne cu aceeași natură omenească, primind în Hristos numele de fii ai lui Dumnezeu, cu toate acestea nu devenim prin faptul Întrupării, ipostasul dumnezeiesc al Fiului. Deci, noi nu putem să participăm nici la firea nici la ipostasurile Treimii. Și totuși făgăduința Dumnezeiască nu poate să fie o iluzie: suntem chemați să participăm la natura dumnezeiască. Așadar, trebuie să mărturisim în Dumnezeu o distincție negrăită, alta decât cea existentă între ființă și persoană, distincție după care El ar fi deodată totalmente inaccesibil și accesibil în anumite privințe. Este distincția dintre ființa lui Dumnezeu sau natura Sa propriu-zisă care este inaccesibilă, incognoscibilă, necomunicabilă și energiile sau lucrările dumnezeiești, adică acele puteri naturale și inseparabile de ființă în care Dumnezeu purcede înapoi, se arată, se comunică, se

⁵ John Meyendorff, *op. cit.*, p. 24; Meyendorff este de părere că Macarie depășește eroarea mesaliană de tip dualist prin hristocentrismul *Omiliilor* sale. Deasemenea pentru Meyendorff identificarea dintre *Omiliile* lui Macarie și scrierile unui autor mesalian ar implica nu numai pe Macarie, ci și o bună parte a spiritualității monastice din Bizanț, unde acesta s-a bucurat de o autoritate incontestabilă. Absența unor idei mesaliene fundamentale din *Omiliile*, precum și absența opoziției față de Tainele Bisericii, opoziție specific mesaliană, face ipoteza impobabilă. (John Meyendorff, *op. cit.*, p. 34);

⁶ *Ibidem*, p. 27;

dăruiește. Iluminarea și harul dumnezeiesc și îndumnezeitor, nu este ființă ci enegia lui Dumnezeu, o putere și o lucrare comună Treimii⁷.

După Sfântul Macarie Egipteanul, focul harului aprins de Sfântul Duh în inimile creștinilor îi face pe aceștia să strălucească în fața Fiului lui Dumnezeu ca niște făclii. Acest foc dumnezeiesc potrivit cu voința omenească, uneori se aprinde și strălucește cu o lumină mai mare, alteori scade și nu mai dă strălucire în inimile tulburate de patimi. Focul nematerial și dumnezeiesc luminează și încearcă sufletele. Focul acesta s-a pogorât peste Apostoli în chip de limbi de foc. Focul acesta i-a strălucit lui Pavel, i-a vorbit, i-a luminat mintea și în același timp i-a orbit ochii, căci, ceea ce este trup nu poate îndura strălucirea acestei Lumini. Moise a văzut acest foc în rugul aprins. Acest foc l-a răpit pe Ilie de pe pământ, sub forma carului în flăcări... Îngerii și duhurile slujitoare lui Dumnezeu se împărtășesc de strălucirea acestui foc... Acest foc alungă dracii și zdrobește păcatele. El este puterea învierii, săvârșirea vieții veșnice, luminarea sufletelor sfinte, statornicia puterilor cerești. Focul acesta îl constituie energiile dumnezeiești, „razele dumnezeirii”, despre care vorbește Dionisie Pseudo-Areopagitul, puterile creatoare care pătrund lumea toată și se fac știute în afara fapturilor ca lumina neapropiată în care sălășluiește Treimea. Dăruite creștinilor de Sfântul Duh, energiile nu mai apar cauze din afară, ci ca har, ca lumină lăuntrică ce preschimbă firea îndumnezeind-o⁸.

La Sfântul Macarie Egipteanul, rugăciunea evagriană "a minții" devine astfel "rugăciunea inimii"⁹; centrul vieții psiho-somatice a omului, inima, este "tabla unde harul lui Dumnezeu sapă legea Duhului"; dar ea mai poate fi și "mormânt", unde "prințul răului și îngerii săi își găsesc refugiu". Inima omenească este astfel câmpul de bătălie dintre Dumnezeu și satana, dintre viață și moarte. Iar călugărul, dedicând rugăciunii¹⁰ întreaga sa existență, alege, de fapt, să se afle în linia întâi a acestei bătălii, într-un mod direct, conștient. Căci prezența lui Dumnezeu este un fapt real, pe care "omul dinlăuntru" o vede "ca pe o trăire, și aceasta cu convingere". La Macarie, exact ca în unele cărți din Vechiul Testament, și îndeosebi în Psalmi, rolul jucat de inimă este legat neîndoielnic de o fiziologie ce consideră acest organ deosebit centrul vieții psiho-somatice a omului. Aceasta înseamnă că, în practică, ori de câte ori se menționează "inima", autorul înțelege de-a dreptul persoana interioară, "eul" în însăși profunzimea lui. În tot cazul, "inima" nu desemnează niciodată doar partea emotivă a omului, cum se va face uneori în Apus.

Noțiunea de co-existență a lui Dumnezeu cu satana în inima omului și chemarea la o experiență conștientă a harului i-au condus pe unii dintre istoricii moderni la o identificare a Omiliilor lui Macarie cu scrierile unui autor messalian. Dacă această acuzație ar fi adevărată, ea l-ar implica pe Macarie, ca și o bună parte din spiritualitatea monastică ulterioară din Bizanț, unde Macarie s-a bucurat de o autoritate incontestabilă și unde ideile sale, în special noțiunea de experiență conștientă a lui Dumnezeu, au rămas dominante. Dar definiția exactă a ceea ce înseamnă în realitate messalianismul și absența din opera lui Macarie a unor atitudini messaliene fundamentale - ca de exemplu opoziția față de Sfintele Taine - face ipoteza foarte

⁷Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, traducere Pr. Vasile Răducă, Editura Anastasia, București, pp. 98-100;

⁸*Ibidem*, p. 249;

⁹Inima ocupă un loc central în antropologia macariană, ea fiind nu numai centru al ființei umane, ci și centru al creației lui Dumnezeu, prin iradierea sfințeniei omului în cosmos. Harul lui Dumnezeu este prezent în inima omului scriind „legile Duhului și tainele cele cerești pe tablele inimii”(Sfântul Macarie Egipteanul, *Omilii duhovnicești*, XV, 32, în *Părinți și Scriitori Bisericești* vol. 34, traducere Pr. Prof. Dr. Constantin Cornițescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, p. 164);

¹⁰Rugăciunea inimii presupune coborârea minții în inimă și transfigurarea persoanei prin invocarea numelui lui Iisus, transfigurare care, în tradiția isihastă are conotații cosmice. Mintea își are ființa în inimă și acolo se coboară pentru unificarea persoanei în har printr-o întâlnire personală în lumină cu Hristos. Adunarea minții în inimă din împrăștierea ei în lume are conotații cosmice și soteriologice, care subliniază nu numai atitudinea omului față de cosmos, ci și desăvârșirea omului prin renunțarea la partea înrobitoare și trecătoare a lui (*Ibidem*, p. 159);

improbabilă. Chiar dacă necunoscutul autor al Omiliilor lui Macarie a aparținut unei tradiții ce s-a bifurcat în cele din urmă între spiritualitatea ortodoxă și cea sectară, antropologia lui și conceptul de soartă omenească erau cu siguranță mai aproape de Noul Testament decât acelea ale origeniștilor evagrieni; iar influența lui, acționând ca antipod biblic, a contribuit indirect la salvarea pentru posteritate a tradiției de rugăciune pură, care la Evagrie avea un context cam îndoielnic¹¹.

Anticipând teologia transfigurării în lumină a omului aprofundată de Grigorie Palama, Macarie Egipteanul vorbește despre această transfigurare care duce la transfigurarea întregii creații. Modelele acestei transfigurări sunt Apostolii a căror mărturisire au transformat în lumină întreaga lume. Sfântul Macarie zice că Iisus Hristos, transformând pe Apostoli în lumină, a rânduit ca lumea să fie luminată de ei. Astfel, precum „ochii sunt lumina trupului și atunci când ochii sunt sănătoși tot trupul este plin de lumină, iar atunci când cade ceva în ei și se întunecă, tot trupul se întunecă, așa au fost puși și Apostolii să fie ochii și lumina a toată lumea. De aceea le-a zis Domnul: Dacă voi care sunteți lumina lumii, veți fi statornici și nu vă veți clătina, iată, tot trupul lumii va fi luminat. Iar dacă voi, care sunteți lumină, vă veți întuneca, cât de mare va fi atunci întunericul, care este lumea! Deci, lumină făcându-se Apostolii, lumină au transmis celor ce au crezut, luminând inimile acestora cu lumina cea cerească a Duhului, de care și ei au fost luminați”¹².

Marian Mihailescu

¹¹ John Meyendorff arată că: „Macarie raționează într-o lume total diferită de cea a lui Evagrie: spiritualitatea pustiei, rugăciunea continuă se regăsesc la el în cadrul unei concepții despre om în care întreaga ființă, regenerată prin sfintele taine, accede la har”. (John Meyendorff, *op. cit.*, pp. 37-38); Andrew Louth averizează însă că acest contrast între Evagrie și Macarie deși există, în sensul că primul pune accentul pe o spiritualitate a minții, iar cel de-al doilea pe o spiritualitate a inimii, totuși nu trebuie exagerat întrucât și Evagrie vorbește despre inimă și importanța simțirii în rugăciune. (Andrew Louth, *Originile tradiției mistice creștine – De la Platon la Dionisie Areopagitul*, traducere Elisabeta Voichița Sita, Editura Deisis, Sibiu, 2002, p. 159);

¹² Sfântul Macarie Egipteanul, *op. cit.*, I, 4, pp. 88-89;